

Reprodukcija poljoprivrednih domaćinstava u AP Kosovo i Metohiji

(rezultati jedne ankete)

Dr Borislav Radovanović

Problem reprodukcije poljoprivrednih domaćinstava je naročito aktuelan zato jer o njemu, pored ostalog, zavisi i tempo podruštvljavanja zemlje i proizvodnje, a u krajnjoj liniji i postepeno nestajanje privatnog vlasništva na zemlju. Dosadašnje društveno-ekonomske promene na selu su na određen način uticale i na reprodukciju poljoprivrednih domaćinstava. Međutim, kako i u kojoj meri se očitovao taj uticaj, o tome se, osim općih konstatacija i pretpostavki, malo zna.¹ U ovom prilogu iznećemo rezultate jedne ankete koja je, pored ostalog, obuhvatila i pitanje reprodukcije poljoprivrednih domaćinstava na području AP Kosmeta.² Anketa je u 7 opština obuhvatila 1.754 seljačkih domaćinstava ili 1,72% od njihovog ukupnog broja (103.000).

Problem reprodukcije poljoprivrednih domaćinstava razmatraćemo sa stanovišta profesionalne orijentacije djece, odnosno omladine na gazdinstvima. Na osnovu tog kriterija delićemo seljačka domaćinstva na: 1) domaćinstva bez dece i omladine, tj. na ona čija je omladina stekla zvanje u raznim školama posle čega je definitivno napustila domaćinstvo, a ovde spadaju i ona domaćinstva koja uopšte nisu imala dece, ali njih je relativno malo; domaćinstva u ovoj grupi možemo nazvati staračkim, a njihova gazdinstva bez naslednika; 2) domaćinstva s decom i omladinom koju školuju ili su izjavila da će je školovati; ova su domaćinstva takođe bez naslednika; 3) domaćinstva s decom ili omladinom, ali koja su izjavila da nameravaju

¹ Npr. zna se na osnovu popisa poljoprivrede od 1960. g. koliki je broj staračkih domaćinstava u pojedinim regijama naše zemlje. Noviji podaci o starosnoj strukturi poljoprivrednog stanovništva su iz popisa stanovništva 1961. g., ali oni još nisu publicirani. Za područje Slavonije, odnosno kotara Osijek, postoje podaci popisa poljoprivrednih gospodarstava od 1963. godine.

² Ovo je ispitivanje deo šire ankete koju je na području SR Srbije i sreza Osijek proveo Zavod za ekonomiku poljoprivrede poljoprivrednog fakulteta u Zemunu 1963. godine, a kojom je bilo obuhvaćeno ukupno 35.154 individualna poljoprivredna gazdinstva ili 3,3% od njihovog ukupnog broja na anketiranom području. Cilj je ankete bio da prikupi podatke o a) profesionalnoj orijentaciji seoske omladine na gazdinstvima, b) starosnoj strukturi seoskih domaćinstava i c) zaposlenosti van gazdinstva.

ostaviti naslednika na svojem gazdinstvu. Dakle, jedino za ovu grupu domaćinstava možemo pretpostaviti da će se reprodukovati u sledećoj generaciji.

S obzirom na specifični nacionalni sastav anketiranog područja, vodilo se računa o tome da u anketi budu podjednako zastupljena gazdinstva obih glavnih etničkih skupina: Šiptara i Srba (anketirano je 864 šiptarska i 890 srpskih domaćinstava).

Odlučili smo se na razmatranje ovog problema na Kosmetu zato što je ovo područje po svojim općim karakteristikama specifično, posebno u agraru (privredno zaostalo područje, mešani etnički sastav, relativno sporije društveno-ekonomske promene, visoki natalitet šiptarske etničke skupine i ost.). I s obzirom na ove karakteristike anketiranje u selima nailazi na posebne poteškoće. Međutim, zahvaljujući sretnim okolnostima da su ovu anketu provodili studenti iz Kosmeta i to pretežno u svojim rodnim krajevima, možemo pouzdano ustvrditi da su poteškoće o kojima je reč uspešno rešene i da se nisu negativno odrazile na rezultate istraživanja.

U prvom delu ovog napisa iznet ćemo neke opće pokazatelje o anketiranim grupama domaćinstava (struktura gazdinstava s obzirom na zadržavanje dece na gazdinstvima, broj članova u pojedinim grupama domaćinstava, podaci o školovanju dece, podaci o broju dece koja će biti zadržana na gazdinstvu), a u drugom delu kratko ćemo notirati neke njihove proizvodne karakteristike.

NEKI OPŠTI POKAZATELJI

Struktura poljoprivrednih domaćinstava u AP Kosovo i Metohiji u odnosu na zadržavanje dece na gazdinstvu pokazuje interesantnu sliku. Evo kakve je podatke o tome dala anketa.³

Tabela 1

Struktura domaćinstava u odnosu na zadržavanje dece na gazdinstvu

Domaćinstva prema orijentaciji omladine	%	Šiptari %	Srbi %
Bez omladine (naslednika)	9,1	11,8	6,7
Školuju omladinu	36,9	22,0	51,2
Zadržavaju naslednika	54,0	66,2	42,1
U k u p n o	100,0	100,0	100,0

Pre svega pada u oči da 9,1% od ukupnog broja poljoprivrednih domaćinstava nema dece, odnosno bez direktnog su naslednika. Kod Šiptara je veći broj takvih domaćinstava. Uočava se takođe da Šiptari u većoj meri zadržavaju naslednika na gazdinstvu nego što je to slučaj kod srpskih domaćinstava. Što se tiče domaćinstava koja školuju decu i ne misle da zadrže naslednika vidi se da su ona više zastupljena kod Srba.

Po pravilu u svim područjima naše zemlje, pa i u ovoj pokrajini, domaćinstva bez naslednika su u pogledu broja članova malobrojna. To su uglav-

³ Sve tabele u ovom radu pravljenе su na osnovu spomenute ankete, pa se u narednim tabelama ovaj izvor neće posebno naznačivati.

nom staračka domaćinstva. Kod Srba je ta kategorija domaćinstava nešto brojnija.

Tabela 2

Prosečan broj članova u pojedinim grupama domaćinstava

Domaćinstva	Šiptari	Srbi
Bez omladine (naslednika)	2,1	2,4
Školuju omladinu	7,4	6,2
Zadržavaju naslednika	9,3	8,4

Kod ostalih kategorija domaćinstava broj članova je znatno veći, naročito kod Šiptara. Uopšte uzevši, domaćinstva su na Kosmetu daleko brojnija nego u ostalim područjima. U ukupnom broju članova pojedinih grupa domaćinstava učešće dece je značajno i ide čak i do 50%. Domaćinstva koja školuju decu u proseku imaju manji broj dece — kod Srba 3,1 a kod Šiptara 3,2 po jednom domaćinstvu. Međutim, znatno je veći broj dece kod one grupe koja želi da zadrži naslednika — kod Srba 4,4 a kod Šiptara 4,3.

Društveno-ekonomski uslovi karakteristični za Kosovo i Metohiju odražavaju se, između ostalog, ne samo na natalitet već i na dalji uzgoj dece. Iako se u poljoprivredi oseća pritisak većeg broja članova domaćinstava i kroz veći broj dece, materijalni uslovi na selu ne dozvoljavaju da se on uspešnije reši školovanjem dece. Najveći broj dece koja se školuju pohađa osnovnu školu. I kod jedne i kod druge grupe domaćinstava malo je dece koja nastavlja školovanje. Ova karakteristika je posebno došla do izražaja kod daljeg školovanja ženske dece.

I dok se u pogledu broja dece srpska i šiptarska domaćinstva ne razlikuju, kad je u pitanju školovanje dece uočavaju se izvesne razlike. Budući da je osnovno školovanje obavezno, nema neke bitnije razlike u obaveznom školovanju dece između domaćinstava Srba i Šiptara. Međutim, kod pohađanja srednjih i viših škola postoji razlika koja govori da srpska deca u većoj meri nastavljaju dalje školovanje.

Ispitivanja su pokazala da su i na Kosmetu došla do izražaja snažna društveno-ekonomska kretanja. Umesto ranijeg stanja, uslovljenog opštom privrednom nerazvijenošću, kada se najveći broj dece zadržavao na gazdinstvu, sada samo 54% domaćinstva zadržava naslednika. I ta grupa domaćinstava, koja je uzgred rečeno i mnogočlana (8,4 — 9,3 člana po jednom domaćinstvu), ne želi da zadrži veći broj naslednika.

Tabela 3

Prosečan broj dece koji će biti zadržan na jednom gazdinstvu

Nacionalnost	Broj dece koji nasleđuje gazdinstvo
Srbi	1,2
Šiptari	1,4
Prosek	1,3

Od 4,2 deteta ova domaćinstva nameravaju da zadrže u proseku 1,3 deteta na gazdinstvu. Ovo istovremeno znači da će pored mogućeg napuštanja gazdinstva od strane odraslih, u proseku domaćinstvo ove kategorije napustiti još oko 3 člana (sada deca), a domaćinstva koja ne zadržavaju naslednika već školuju decu u proseku 3,3 deteta. Budući da relativno mali broj dece poljoprivrednih domaćinstava nastavlja školovanje posle osnovne škole, to znači da se poljoprivredno stanovništvo odliva u najvećoj meri kao nekvalifikovana radna snaga.

PROIZVODNE KARAKTERISTIKE POJEDINIH GRUPA DOMAĆINSTAVA

Pomenute grupe domaćinstava drže u svojim rukama različite površine zemljišta. Struktura učešća pojedinih grupa u ukupnim zemljišnim površinama, kao što se vidi iz tabele 4, karakteriše se malim udelom domaćinstava koja nemaju naslednike i znatno većim učešćem domaćinstava koja zadržavaju naslednike.

Tabela 4 Pregled površina koje drže pojedine grupe domaćinstava u %

Domaćinstva	P o v r š i n a		
	Ukupna	Obradiva	oranična
Bez naslednika	5,6	6,4	6,2
Školuju decu	36,4	34,5	33,0
Zadržava naslednika	58,0	59,1	60,8
U k u p n o	100,0	100,0	100,0

S gledišta proširenja društvenog fonda zemljišta svakako su najinteresantnije prve dve grupe domaćinstava, koje poseduju oko 40% zemljišta. Međutim, površine na koje društvo može u najvećoj meri i u najskorije vreme da računa jesu površine domaćinstava bez naslednika. Razume se da socijalističke organizacije, ukoliko uslovi ne dozvoljavaju (položaj, kvalitet, cena i dr.), ne mogu računati na sve te površine.

Što se tiče prosečnih površina koje poseduju pojedine grupe domaćinstava i nacionalnosti, može se uočiti da veće površine imaju ona domaćinstva koja žele da zadrže naslednika, dok se domaćinstva koja školuju decu nalaze na sredini. Karakteristično je da Srbi imaju veće ukupne površine a Šiptari više oraničnih površina. Prosečna veličina gazdinstva i kod Šiptara i kod Srba je mala i razlike su praktično neznatne, naročito kad se radi o oraničnim površinama.

Mala prosečna površina i veliki broj članova po jednom domaćinstvu jesu opšta karakteristika u ovoj pokrajini. Otuda i veliki pritisak na zemlju. Koliko su te površine nedovoljne najbolje se može videti iz odnosa oraničnih površina prema jednom članu domaćinstva.

Tabela 5 Prosečna površina oranica po jednom članu porodice

Kategorija domaćinstva	Oranične površine po jednom članu domaćinstva u ha
Bez naslednika	0,37
Školuju decu	0,30
Zadržavaju naslednika	0,25

Taj je odnos upravo najnepovoljniji kod domaćinstava koja zadržavaju naslednika. Ta domaćinstva imaju u proseku oko 10 članova odnosno po jednom članu 0,25 ha oranica. Odnos oraničnih površina po jednom članu domaćinstva u ovoj pokrajini je najpovoljniji kod grupe domaćinstava koja su bez naslednika, jer ta grupa ima u proseku najmanji broj članova domaćinstava.

Setvenu strukturu pomenutih gazdinstava karakterišu dve činjenice: izrazito malo učešće površina pod povrćem i industrijskim biljem i relativno velike površine pod žitima. Ovakva setvena struktura karakteristična je i za šiptarska gazdinstva. Gazdinstva koja zadržavaju naslednika imaju nešto više industrijskog bilja, povrća i krmnog bilja.

Slično je i sa stočnim fondom. Domaćinstva bez naslednika, bilo srpska ili šiptarska, imaju manji stočni fond nego ostale grupe domaćinstava. Najveći broj stoke nalazi se kod domaćinstava koja zadržavaju naslednika.

Tabela 6

Prosečan broj stoke po jednom gazdinstvu

Nacionalnost	D o m a ć i n s t v a											
	Bez naslednika				Školuju decu				Zadržavaju naslednika			
	konji	gove- da	svi- nje	ovce	konji	gove- da	svi- nje	ovce	konji	gove- da	svi- nje	ovce
Šiptari	0,2	0,9	0,0	2,9	0,8	1,2	0,0	4,7	0,8	2,2	0,0	9,9
Srbi	0,1	1,4	0,5	2,3	0,2	1,9	0,7	3,2	0,2	3,1	1,2	5,3

Između srpskih i šiptarskih domaćinstava u pogledu posedovanja stoke praktično nema razlike. Pošto se u Kosmetu goveda još uveliko upotrebljavaju i kao radna stoka, to je broj krupne stoke gotovo podjednak kod obe nacionalnosti. Pošto se u perspektivi domaćinstva bez naslednika i ona koja školuju decu neće reprodukovati kao poljoprivredna to će, kako se inače iz pomenutog pregleda može zaključiti, doći i do promena u proizvodnji, pa i do smanjenja stočnog fonda.

Iz čitavog izlaganja može se zaključiti da se i u okviru ove pokrajine odvijaju na selu društveno-ekonomske promene koje vode ka sve većem napuštanju poljoprivrednog gazdinstva. Ove se promene ovde ne odvijaju tako brzo kao u drugim područjima naše zemlje. Međutim, uočljivo je da se u srpskim domaćinstvima društveno-ekonomske promene izrazitije reflektiraju nego u šiptarskim.

SUMMARY

REPRODUCTION OF AGRICULTURAL HOUSEHOLDS IN KOSOVO AND METOHIA

This article is an interpretation of the investigation carried out among 1,754 agricultural households in Autonomous Province Kosovo and Metohia. The author concentrates his attention on the investigation results concerning the reproduction, and nonreproduction respectively, of households as agricultural units in the next generation. Kosovo and Metohia belongs to the most underdeveloped regions in

Yugoslavia. In that Province a numerous national minority group, called Šiptari lives. Therefore the investigation embraced approximately the same number of Šiptari's and Serbian households.

The author divided the households into three groups according to the fact whether will they remain agricultural household in near future or not. In the first group there were 9,1% of interviewed households without »agricultural« successors. Families in this group had no children or their children had completed their schooling and now live on their own. In the second group there were 36,9% of households. Families in this group intend to school their children so will lose their possible »agricultural« successors. Finally in the third group there were 54% of households. They declared their intention to keep a successor on their farms. The author in the next part of the article figures out some characteristics of each group of households. For instance the third group of households intend to withhold on their farms 1,3 children on the average though the median number of children in these households amounted to 4,2. It means that nearly 3 descendants from each household in this group will be leaving agricultural occupation too. Beside this the author points out that the first and the second group of households keep in their ownership about 40% of the agricultural land while remaining 60% is in ownership of the third group. This fact indicates the possibilities for the expansion of socialistic agricultural enterprises. However it should be borne in mind that agrarian overpopulation in this Province has not been yet overcome and therefore the expansion of the socialistic sector in agriculture will still encounter certain difficulties.

РЕЗЮМЕ

ВОСПРОИЗВЕДЕНИЕ ЕДИНОЛИЧНЫХ ХОЗЯЙСТВ В АВТОНОМНОЙ ОБЛАСТИ КОСОВО И МЕТОХИЯ

В настоящей статье автор интерпретирует данные анкеты, охватившей 1.754 единоличных хозяйств в Автономной области Косово и Метохия. Особое внимание автор уделяет вопросу: сколько единоличных хозяйств, из тех, которые приняли участие в анкете, будут заниматься земледелием и в следующей генерации? Здесь нужно упомянуть, что эта область одной из самых отсталых в Югославии. В этой области живёт много албанцев, которые в нашей стране являются национальным меньшинством, и потому почти половину, из упомянутого числа единоличных хозяйств, составляют албанские семьи.

Автор показывает, что 9,1% единоличных хозяйств остаются без сельскохозяйственного наследника (или них нет детей, или дети уже окончили школы и живут в городах), 36,9% единоличных хозяйств дадут своим детям образование, так что и эти хозяйства будут без наследников, а только 54% анкетированных хозяйств решили иметь наследника хозяйства. В дальнейшем анализе автор показывает некоторые характерные черты каждой из приведённых групп. Так, на пример, у хозяйств, которые решили иметь наследника, в среднем 4,2 ребёнка, а родители желают, чтоб на имении остался (в среднем) 1,3 ребёнок. Итак, даже и из таких хозяйств выселятся в среднем 3 потомка. Автор предупреждает, что 40% земли имеют представители первых двух групп, т. е. таких хозяйств, которые останутся, или уже остались, без наследников. Этот факт говорит о том, что на счёт таких хозяйств может увеличиваться общественный сектор. Но этот процесс будет тормозить всё ещё не малая аграрная перенаселённость.